

Szigeti Lajos Sándor

Az irodalomtudomány doktora

Radnóti Miklós poétikai identitása

A tavaly elhunyt kitűnő szerkesztő és tudós-tanár: Borbély Sándor tíz évvel ezelőtt érdekes vállalkozásba kezdett. *Száz nagyon fontos vers* címmel összeállított egy olyan verselemző kötetet, amelyben Alkaiosztól Petri Györgyig vezetve a sort a világirodalomból és a magyar költészetből választva ki száz költő egy-egy versét, felkérte barátait (félszázat közülük), hogy értő szóval méltassák a költői alkotásokat. Magam is kaptam két verset. De aki hozzám hasonlóan eleget tett a felkérésnek, emlékezhet arra is, miben állt igazán a gond, pontosan megadott hosszúságban szabadott csak írni és – ami még nehezebb! – úgy nevezett „kiséletrajzot” is kellett mellékelni, amely mindössze hat sor lehetett csupán. Íme, az én akkori hatsorosom Radnótiról: „RADNÓTI MIKLÓS (1909-1944) költő. Születése édesanyja és ikertestvére életébe került, erre utal majd Ikrek hava című lírai naplójában. Az egyetemen magyar-francia szakon tanult, bekapcsolódott a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának munkájába. Kedves professzora, Sík Sándor pap-költő kérésére katolizált. Többször utazott Párizsba, kitűnő műfordító, sajtó alá rendezte József Attila korai verseit. Többször behívták munkaszolgálatra, az elcsigázott, beteg költőt agyonlőtték. A tömegsír feltárása után viharkabátjának zsebében találták meg a lírájának talán legértékesebb darabjait tartalmazó bori noteszt. A jóság, szelídség, emberség vágya hatja át egész költészetét.” Eddig az életút. Ma se változtatnék rajta, de ha a felkérés, az alkalom most adta, szeretném kiegészíteni a portrét ezzel az előadással. Mint előadásom címe is hirdeti, Radnóti poétikai identitását hangsúlyoznám.

Kevés olyan költőnk van, aki úgy bánt a formával, mint ő. Kortársaként talán Dsida Jenő! De olyan is kevés van, akiben ennyire működött az igény, poeta doctusként alkotni, talán Csokonaiban, Aranyban, Babitsban, József Attilában. Már a fiatal Radnótitól számos olyan dolgot idézhetnénk, mely ezt igazolja, de elegendő csupán arra gondolni, miért éppen Kaffka Margitról írja doktori értekezését s miért a költőről is, mért nem csak a prózáiról. Ha belelapozunk a disszertációba, választ kapunk a kérdésre, nem egyszerűen Kaffka költészete érdekelte, az is, hanem sokkal inkább szembesíteni próbálta saját költői magatartásformájának alakulását a lehetőséggel, ha tetszik, már itt is megfogalmazódik a maga sajátos poétikája, poétikai identitása, mint ahogy megfogalmazódik abban a gesztusban is, amelyről ma már tudjuk, hogy az övé volt. Juhász Gyula, amikor betegségtudattól hajtva ismételten és utoljára bekéretőzik Szegeden a kórházba, megjelenik egy verseskötete, melyet a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai állítottak össze mintegy az ő nevében, így adva meg az egyik verséből származó sort kötetcímként: *Fiatalok, még itt vagyok*. Amikor bevitték hozzá, már nem szerzett neki igazi emberi

örömet. Bizonyosra vehető, hogy a kötet összeállítója az a Radnóti Miklós volt (talán Baróti Dezső lehetett segítségére), aki bárkinek utánérzőjévé tudott válni, mert költői vénája lehetővé tette az ilyen „beköltözést”, legyen szó La Fontaine-ről, Apollinaire-ről, Vergiliusról vagy Walther von der Vogelweide világáról, Balassiról, Berzsenyiről, Babitsról és Kassákról. Ekkor Juhász Gyula poézisét vallomásítja a választott címmel is. Nem sokkal később búcsúzni kényszerül s milyen gyönyörűen *Elégia Juhász Gyula halálára* címmel:

Öt évig laktam városodban költő,
s nem láttalak sosem. Négy fal között,
csomós sötétben éltél távol és
nem érdekelt e földi tartomány
s a folyton mást dajkáló diadal;
immár a rémes sár ölében fekszel,
esőtől nedves deszkaszál takar.

Régóta már csak éjjel, ablakodból
néztél az égre és a fellegek
futása ért a szívedig talán;
tudom, hogy évek óta nem beszéltél,
mint hallgató barát, aki megfogadta;
oly némán éltél és szakállasan,
ahogy kegyetlen szárán él a barka.

Tavasza van és a fényes mély Tisza
Tovább folyik, s árad tovább a fénytelen
Nyomor tanyáidon; nem változott
Mióta földbetettek semmisem:
Akárha élnél, úgy vonul a felleg
S fehér virágban álló fák felől
Az illatok éjente útra kelnek.

De lapozzunk bele a disszertációba s megértjük, honnan való Radnóti hihetetlen költői empátiája és azt is, hogyan vonzódik a forma tartalomkifejező funkciójának költői magatartást megszabó értelmezéséhez. Ezt írja Kaffka Margitról: „A magyar formátörténet szempontjából tekintve munkásságát, a lélek és a forma viszonyáról ad érdekes képet [...] Lírája az impresszionista lélek kifejezése, a maga formátlan áradásával, melyből szervesen születik az értelmezésünk szerint szabadversnek nevezett műforma.” *Jegyzetek a formáról és a világszemléletről* című aperszű-gyűjteményét a *Független Szemlében* közölte 1934-ben. Ebben így írt: „Még mindig elsősorban azt nézik, hogy *mit* mond a műalkotás és nem azt, *hogyan*. És ők nézik így: az az *anyaggal* dolgozók.” (Szükség). Ugyanitt a *Kommentárban* a következőképpen fogalmaz: „És nem bűnös-e az, aki nem hajlandó a

maximális erő kifejtésre? Vagy nem bűnös-e, aki munkája síkján nem képes erre? Tegye le a munkát az, mert a tökéletlen hétszer bűnös itt ... *a forma egyértelmű és más formákat és meg nem formáltakat kizáró; mert a forma az értékelés, a különbségtétel és rendteremtés princípiuma.* – És nincsen fontos és nincsen nem fontos. És semmi sem mindegy itt.” Hasonlóan gondolkodik Füst Milánt vagy Bálint Györgyöt olvasva is, utóbbiról írt kritikájában, melynek *Az idő rabságában* címet adta, így ír: „»Rettenetes csoda« az élet és rettenetes dolgai közt helytáll a lélek és harcol. És a szigorú művészet, mely erről a harcról számol be, azon kevesek egyike, melyekre szükségünk van, és melyek a szívünkhöz nőttek.” De akárhova fordulunk is az életműben, mindenütt ezt látjuk: ***az élet is formává, költészetté lényegül át Radnóti***ban, bizonyítja ezt műfordításainak gyűjteménye, az 1943-ban megjelent *Orpheus nyomában* s a tervezett négykötetes antológia is, melyhez tanulmányt készült írni. A tervből egy „műfordítástörténet” című dossziében csak apró jegyzet maradt fenn, ennyi: „*Formában fordítani.* A forma hatalma varázslatos és félelmetes. Rimbaud költeményei közül az *Illuminations* és az *Une saison en enfer* prózadarabjain érezhető, hogy tizenhat-tizenhét éves kamasz írta. Zseniális kamasz, de kamasz. Míg a kötött verseken a zseni érezhető. – *Romlékonyság.* Egy idegen sornak mindig több megoldása van, de van egy végső, vagy legalábbis legjobb, a költői nyelv akkori állapotában. Ezt megtalálni ... akkor nem avul el évek alatt. Itt ravaszság, makacsság és nem utolsósorban okosság számít.”

S végül még egy nagyon fontos megjegyzés. Gondoljunk arra, hogyan kezd eclogát írni. Mint a korszakban bárki más, a Vergilius-kötethez vállalja feladatként, de a többi költő és műfordító nem kezd el aztán saját jogon e formában alkotni. A sors paradoxona, hogy Vergilius eclogái közül épp a kilencediket fordítja, neki már nem adatott meg, hogy a saját kilencedik eclogáját megírja. Mit érezhetett meg az idill e sajátos változatában? Vergilius a maga idilljeit a száműzetés körülményei közt írta, Radnóti ezt a költői magatartásformát vehette magára, anyja és testvére halálát követelő élete belső száműzöttsége s a valós, mely utolérte, a munkatáborokba üldözöttsége. De a költészetbe vetett hite, poétikai identitása nem változott a legkeserűbb körülmények közt sem. Ezt bizonyítja talán legszebben az *Erőltetett menet*.

(Erőltetett menet) Az életmű gyűjtőlencseszerű összefoglalója, az egyik legnagyobb, egyúttal utolsó formai bravúrja. Radnóti sajátos panteizmusának, a Kaffka Margitról írt doktori értekezésében megfogalmazott, önmaga elé állított eszmény várhatósági elvének tökéletesen megfelelő, impresszionizmusát és expresszionizmusát a klasszicizálással összehangoló verse. A *Tajtékos ég* című kötetben látott napvilágot, amelyet még a költő állított össze 1944 májusában, mielőtt harmadszor és utoljára bevonult munkaszolgálatra. Végül csak 1946-ban jelent meg a vers, kiegészülve a fogolytársak megőrizte más költeményekkel: köztük volt a *Hetedik ecloga*, a *Levél a hitveshez* és az *A la recherche...*, de nincs köztük a *Razglednicák* és a *Gyökér*, mert ezek csak későbbben, az abdai tömegsír-ból kerültek elő. Az utolsó munkaszolgálatos behívó 1944. május 18-án

érkezett: A költőnek két nap múlva Vácott kellett jelentkeznie. Egy hetet töltött Szödligeten, majd társaival együtt vasúton a szerbiai Bor bányavároskába irányították. Hosszabb vasúti szállítás után június 2-án érkeztek a munkatábor területére, költöztek be félig romba dőlt, piszkos és férges barakkokba. Radnóti Miklós a Lager Heidenau-ba került. E tábor foglyainak – legalábbis a többi táborhoz képest – elviselhetőbb bánásmódban volt részük. A táborparancsnok Száll Antal hadnagy részvétet érzett az ártatlanul elhurcolt emberek iránt, s igyekezett könnyíteni a barbár munkakörülményeken. A költő kultúrelőadásokat szervezett, felolvasásokat tartott Háy Károly festővel és Lorsi Miklós hegedűművésszel.

A tábor, a háború mindig változó hírei nyugtalanították, rémhírek terjedtek hadmozdulatokról és kegyetlenkedésekről. A foglyok félelem és remény közt hányódtak, kétség és bizalom szötte át a Lager Heidenau-ban írott verseket, melyeket Radnóti Miklós egy kis kockás noteszba írt. Többek közt ebbe a füzetbe íródott a *Hetedik ekloga*, *Levél a hitveshez*, *Á la recherche*. Ebbe a sorba állítható az *Erőltetett menet* is.

Augusztus végén, az orosz hadsereg balkáni előrenyomulása idején, a németek felszámolták a Bor környéki munkatáborokat. A Lager Heidenau foglyai augusztus 29-én indultak „erőltetett menetben” a központi táborba. Mindenütt menekülő németekkel találkoztak, hátuk mögött már a hallották az orosz ágyúk dőrejét. Ekkor, szeptember 15-én fejezte be az *Erőltetett menet* című költeményét Radnóti.

Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdit bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
s hiába hívja árok, maradni úgyse mer,
s ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán,
hogy várja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál.
Pedig bolond a jámbor, mert ott az otthonok
fölkött régóta már csak a perzselt szél forog,
hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa,
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.
Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szivemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon,
ha volna még! s mint egykor a régi hús verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szökén a rőt sövény előtt,
S árnyékot írna lassan a lassu délelőtt, -
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!

Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!

"*A szükséztűség és a feszes forma a költő erkölce, a játékosság az optimizmusa. Ez világnézet!*" - vallotta a költő. Az *Erőltetett menet* a költészetünkben jól ismert, de nem túl gyakori, helytelenül nibelungizált alexandrinnak nevezett sorfajtában íródott, amely valójában a Nibelung-ének nyomán vált ismertté a tizenkettedik században. Maga a "helytelen" megnevezés Tóth Árpádtól származik (bár ő nem tehet a dologról, hisz a nibelungizált jelzőt idézőjelbe tette), aki maga is gyakran élt vele elégiáiban, s olyan jambizált alexandrint értett ezen, ahol a harmadik versláb után egy csonka láb áll; őt követően nevezzük ezt (Szabó Lőrinc nevezte így elsőként) Tóth Árpád-sornak. Hozzá kell tennünk: Radnóti közvetlenebb formában is találkozhatott e sorfajtával, amikor André Chenier és Francis Jammes műveit vagy Walther von der Vogelweide *Ó jaj, hogy eltűnt minden* című versét fordította.

Nem gondolható, hogy a Lager Heidenau vagy a bori központi tábor körülményei közt oly élesen éppen e sorok élhettek a tudatában, de utaltam rá, hogy vasárnaponként előadásokat tartott Arany Jánosról, Garcia Lorcaról, és köztudomású, hogy hihetetlenül jó versmemóriája volt. A sorközépen kihagyással is hangsúlyozott cezúrának a foglyok kígyózó menetoszlopát, de ennél általánosabban: az emberi életút gyötrelmes kacskaringóit is felidéző alkalmazása ott van már a középkori német költő művében is, amely így kezdődik:

Ó jaj, hogy eltűnt minden, hogy hullt le, évre év!

Éltem valóban én, vagy álmodtam itt elébb?

Amit valónak hittem nem volt talán sehol?

Mély álom ringatott el, csak nem tudom mikor

Ráadásul az "eltűnt minden" motívuma összekapcsolódhat a nem sokkal korábban írt *A la recherche...* gondolatmenetével is, amely már címében is utal Proust *A la recherche du temps perdu* - *Az eltűnt idő nyomában* - regényfolyamára. A vers egésze felidézi a regényt és annak emlékezőtechnikáját, álomkezelését, a bergsoni önkéntelen emlékezés vagy Apollinaire elveszett múlton való törprengésének attitűdjét.

A határozott és arányos szerkezetű vers egymásra válaszoló, egymással vitatkozó versmondatokból épül fel, egyszerre érzékeltetve egy konkretizálási folyamatot, a halálmenet-passió utolsó stációinak minden kínját, keserves poklát, ugyanakkor egy imaginárius táj, egy látomásos múlt s az ebből építhető jövő álomképét is, eszünkbe juttatva Semprun *Nagy utazás* vagy Vagyimov *Az örkutya* című regényének világát.

Az *Erőltetett menet* tökéletesen példázza Radnóti egész költői magatartását: tájszemlélete fokozatosan mozdul el a valóságos látvány felé, s a "halálos táj"-ban teljesedik ki, másrészt viszont az irodalom, a költészet egyre inkább morális hangoltságot kap, életformává, megtartóerővé válik, itt azt posztulálja, hogy az írástérben hazavágyik a költő, s haza is tudna menni, de mintha egymásba folyna írás és élet, mintha az írás, az irodalom - maga lenne az egyedül lehetséges élet. S ez érvényes a formára is, amely

tartalomkifejező funkciójával hat: vagy fölerősíti a verbalizált tartalmat, vagy - mint ebben a műben is - a valóság megélt szörnyűségeivel perel: a klasszicizáló forma önmagában hordozza a humánus, az emberség vágyát.

Radnóti nemzedékéről: a *Nyugat* unokáiról írva új vonásként Babits is a hagyományörzés fontosságát, a meglévő értékek klasszicizálását emelte ki. Mindezt Radnótinál a szükségszerű megszenvedettség hitelesíti, mint Komlós Aladárhoz 1942-ben írt leveléből is kitetszik, s most hadd idézzem e levelet hosszabban, abban a formában, ahogy Radnóti maga jegyezte be naplójába: "Hogy is kezdjem ... A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« Igen, - felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté, vagy János stb., rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem *csak* Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked azt hiszem. Ezt így érzem és ezen a »belső valóságon« nem változtathatnak a törvények. – Zsidóságomat soha sem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok mai (majd később megmagyarázom, miért), de nem érzem *zsidónak* magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának. Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim. Lehet, hogy nincs így, én így érzem, és nem tudnék hazugságban élni. A zsidóságom »életproblémám«, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különbösen magyar költő vagyok, rokonaimat felsoroltam s nem érdekel (csak gyakorlatilag, »életileg«) hogy mi a véleménye erről a mindenkori miniszterelnöknek, Maróthy-Meizlernek, Féljának vagy Sós Endrének. Ezek kitagadhatnak, befogadhatnak, az én »nemzetem« nem kiabál le a könyvespolcra, hogy: mars, bűdös zsidó, hazám tájai kinyílnak előtted, a bokor nem tép rajtam külön nagyobb, mint más, a fa nem ágaskodik lábbujhegyre, hogy ne érjem el gyümölcsét. Ha ilyesmit tapasztalnék, - megölném magam, mert másként, mint élek, élni nem tudok, s mást hinni és másképp gondolkodni sem. Így érzem ezt ma is, 1942-ben is, háromhónapi munkaszolgálat és tizennégy nap büntetőtábor után is, - (ne nevessem ki, tudom, hogy megjárta a háborút, de az más volt, nem volt megalázó) kiszorítva az irodalomból, ahol sarkamig nem érő költőcskék futkosnak, használhatatlan és használatlan tanári oklevéllel a zsebemben, az elkövetkező

napok, hónapok, évek tudatában is. S ha megölnék? Ezen ez sem változtat." (Radnóti Miklós: Napló. Magvető, 1989. 209-211).

Ahogy e napló-, illetve levélrészletben is írás és élet egymásba folyni látszanak, úgy csúsznak át egymásba a versben is a feleselő lehetőségek: a vívódás és gyötrődés egy döntés imperativusát jelzik, ezt is szimbolizálhatja a cezúrák adta út, amely az élet és halál, a nosztalgia és tragédia közti választást feltételezi, csak hogy nincs döntés, a költő "csak" érvel, hol az egyik, hol a másik mellett. Már a vers szinte himnikus keretessége is bizonyítja, bolondnak nevezve azt, aki vállalja az életet, a poénban pedig megfogalmazva a mégis-vállalást. A vers egésze azonban egy patthelyzet, időtlen argumentálás: ugyanannyi érv szól a halál, mint az élet mellett, s ez a patthelyzet feloldhatatlannak látszik, az időkezelés előre és vissza is utal: a chaosz és chronosz között is választani kellene. Döntéseink mindig a jövő felé irányulnak, mint Radnótinál is: az elképzelt jövő egy, a múltból táplálkozó idill. Ez nem más, mint az eclogák vershelyzete: a modern bukolika, de egy jövőbe vetett idill.

Többen tették fel azt az egyébként történetietlen kérdést: vajon, ha életben marad, megírta volna-e Radnóti a kilencedik eclogát, hiszen keserű-kegyetlen fordulata a létnek, hogy Vergiliusnak épp a kilencedik eclogáját tolmácsolva kezdett el maga is e műfajban gondolkodni. Megírta volna? Nem tudjuk, annyi azonban bizonyos, hogy megírhatta akár az *Erőltetett menet*ben is, ha nem a vers íratja magát a költő által, ha az idill nem elégizálódik. Nem sokkal halála után - mintegy Radnóti helyett - Trencsényi Waldapfel Imre meg is írja a *Kilencedik eclogát*, azután Keresztúry Dezső az "*Erőltetett menet*" (sic!) című versét, Szilágyi Domokos pedig a *Törpe eclogát*.

Remény és reménytelenség váltják egymást a Radnóti-versben, mert még jövőképe is bizonytalan (de hiszen milyen is lehetne?!), innen a jövőt megfogalmazó állandó feltételes mód, mert gyávaságnak érzi a halálvárast ("s hiába várja árok, maradni úgyse mer"), pedig valójában ez az életösztön érvényesülése, a már-már görcsös ragaszkodás az élethez. Innen, hogy a jövőről úgy ír, mintha múlt lenne, innen, hogy mintha egy fordított Hamlet-monológot olvasnánk: a háború, a halál felé vezető utat dinamikus, mozgást jelentő igékkel érzékelteti, a rímként, enjambement-ként megállított, kimerevített pillanatot pedig tartós cselekményt idéző igékkel fejezi ki, mintha az idő lelassításától várna segítséget ("s árnyékot írna lassan a lassu délelőtt"). A korai versek itteni mívéssége azonban az életben való hitet sugallja, mint a "múlt-jövőt" elképzelő, szinte túlzottan is csilingelő, maníros szerkezetek (például: "a béke méhe zöngne" - más versben talán még giccsesnek is éreznénk, itt azonban elfogadja tudatunk, mert érezzük, milyen erővel kell szembesítenie az élet vállalását).

Hogy Radnóti mennyire nem a halálba rohanna, hanem az életet választaná, arra jó példa szerelemvárása, az, ahogy egyik enjambement-ja él a kiemelés funkciójával. Felidézi-elképzeli az otthont, a kerteket: "a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen", s itt egy pillanatra megáll a versmondat, hogy aztán a következő sorban folytatódva, a sorkezdésben

eszébe juthasson a "meztelen" határozóról az otthon, a nő, a szerelem testisége, a feleség, s így folytatódjék: "és Fanni várna". Tulajdonképpen épp e szeretetvágy lendíti át a verset a remény szférájába: a következő sorokban a telihold képzetével biztatja magát, amely szintén a nőiség, a teremtés-teremtődés reményt tápláló szimbóluma: utalás a mitológiára, ahol a Hold istene nő: Hekaté, aki egyúttal az útnak (lásd magát a menetelés útját!) és a varázslatoknak is istennője (lásd a vágyott idillt!).

Az ostorcsapásként ható zárópoén szerint külső segítségre van szüksége, ezt várhatja valamelyik fogolytársától, de távoli kedvesétől vagy barátjától is az elégia helyzetében, amelyet szeretne idillé varázsolni, hisz az idillhez nem elég egy ember, feltételez egy környezetet, legalább valakit, aki maga is bízni tud és reményt is ad, ezért szólal meg a két felkiáltójeles imperativus: "kiálts rám! s fölkelek!" Kinek ne jutna eszébe az *Ószövetség* vagy *Újszövetség* egy-egy kijelentése, mint a bénát járni parancsoló Jézus szava: "Kelj fel és járj!" vagy a költő korai verse, a *Járkálj csak, halálraítélt!* amely utal is a büntelen gyermek Jézusra, a táborlakókra, mindannyiunkra, a születésünkkel halálraítéltekre. Hogy a vers e zsoltáros poénját hogy olvassuk, az már szubjektív értelmezés kérdése, az azonban bizonyos, hogy Radnóti belülről, önmagából táplálkozva - a vergiliusi mintát követve - kínál olyan emberi lehetőséget, mely "egy bölcsebb, szép halál" alternatíváját hangsúlyozza. Befejezésül Vas Istvánt hadd idézzem, aki megérzi a versnek ezt az általam láttatott életességét: „Vannak költők, akiknél az, ami történt velük, elválaszthatatlan attól, amit megírnak. Petőfi halála utána a legkülönbözőbb gondolatok és vágyálmok bukkantak föl, hogy él, orosz fogságban, aztán hazajön, valaki még olyasmit is írt, hogy Petőfi Párizsban – ezek mind nagyon szép játékok. Ki merne arra válaszolni, hogy Petőfinek meg kellett-e hálnia. De a mi képzeletünkben és tudatalatti tudásunkban elválaszthatatlan a versei megértése attól, hogy meghalt, és úgy halt meg, ahogy megírta az *Egy gondolat bánt engemetben*. Ez gyermeketeg naivnak, iskolásnak hat, mégis így van. Radnótinál, ahogy a verset befejezi, és azt mondja: „Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!” – az a fölkelek, mert tudjuk, hogy ezen múlik, hogy amíg fölkel, addig nem lövik le, ha nem kel föl, akkor lelövik. Erre visszavetül az, amit az utolsó versében, az utolsó *Razglednicában* ír, hogy „Der springt noch auf” és „Így végzed hát te is, - súgtam magamnak”. Attól értjük igazán ezt a verset is. Tehát az Erőltetett „menet” fölkelek szavának a borzalmához hozzátartozik az, hogy ismerjük másfél hónap múlva írt utolsó versét, amelyben ezt a fölkelek szót megmagyarázza, és tudjuk, hogy Radnóti halála szóról szóra hitelesítette ezt a verset. Minden közelebbi megfogalmazása ennek a kérdésnek léhaságnak hatna vagy naiv pátosznak. De itt nem lehet kettéválasztani a költészetet és az életet, illetve a halált. Vannak olyan versek, amelyek beteljesítik Keats esztétikáját, a beauty is truth, truth is beauty–t, azt, hogy a „szépség az igazság, az igazság a szépség...”. Ahol olyan szorosan és elválaszthatatlanul függ össze az erkölcs és a szépség, az élet és a halál és a szépség, mint az Evangéliumban. Ezért, azt hiszem, le is írtam én Radnótinak ezekről a verseiről, hogy evangéliumi versek. Ezt nemcsak és nem annyira a felfogásáról írtam, mint inkább arról,

hogy az erkölcsnek és a szépségnek, az életnek, a halálnak és a szépségnek ez az elválaszthatatlan egysége van bennük.”